

До негативних рис належать:

- складність і тривалість (особливо для відкритих акціонерних товариств) створення;
- значні вимоги до мінімального розміру статутного фонду та складність зміни цього фонду;
- ігнорування інтересів меншості;
- можливість формування виконавчого органу з найменших працівників і неов'язковість персональної участі в них акціонерів зумовлює відчуження останніх від управління АТ;
- складність управління АТ і контролю за його виконавчим органом із боку акціонерів, що викли-

кано наявністю системи органів: загальних зборів акціонерів, правління, спостережної ради, ревізійної комісії;

- можливість зловживань із боку засновників у зв'язку з легкістю акумулювання коштів;
- тяжіння до монополізму;
- можливість здійснення контролю над АТ завдяки володінню контрольним пакетом акцій, якщо такий контроль здійснюється на шкоду АТ та його акціонерам;
- значний ступінь державного регулювання діяльності товариства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017–2018. URL: <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krajin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-0> (дата звернення 27.04.2018 р.).
2. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18-22. Ст. 144.
3. Винар Л.В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Л., 2006. 20 с.
4. Даценко І. Поняття і статус підприємства державної форми власності у контексті чинного законодавства України. Право України. 2005. № 3. С. 56–59.
5. Державний сектор і функції держави у період кризи: монографія / О.Й. Пасхавер та ін. К.: Фонд Відродження, 2009. 129 с.
6. Довгань Л.П. Фінанси акціонерних товариств в умовах трансформації економіки: автореф. дис... канд. екон. наук спец. 08.04.01 / Акад. держ. податк. служби України. Ірпінь, 2002. 20 с.
7. Захарченко А.М. Щодо визначення і застосування поняття «державне акціонерне товариство».
8. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50-51. Ст. 384.
9. Реєстр корпоративних прав держави у статутних капіталах господарських товариств станом на 20.07.2012 р. / Офіційний інформаційний сервер Фонду державного майна України. URL: http://www.spfu.gov.ua/ukr/reg_kpd.php.
10. Селіванова І.А. Проблеми правового статусу акціонерних товариств, в яких держава є акціонером. Вісник Верховного Суду України. 2009. № 9 (109). С. 44–48.

УДК 347.7-029:9

ГОСПОДАРСЬКЕ ЧИ ТОРГОВЕ ПРАВО УКРАЇНИ? ІСТОРИКО-ПРАВОВІ РОЗДУМИ ПРО ТРАДИЦІЇ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТОРГОВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

TRADE OF LAW OR ECONOMIC LAW OF UKRAINE? HISTORICAL REFLECTIONS ON THE TRADITIONS OF LEGAL REGULATION OF TRADE RELATIONS IN UKRAINE

Сагайдак Ю.В.,
к.ю.н., доцент кафедри правового регулювання економіки

Юридичний інститут
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

На прикладі історичного розвитку правового регулювання інституту легалізації суб'єктів підприємницької діяльності показані давні традиції торгового права України та їх зв'язок і схожість із європейськими історико-правовими традиціями торгового права. Визначено необхідність подальшого відновлення історико-правових традицій торгового права України, що прискорить політичну та юридичну інтеграцію України до європейської спільноти.

Ключові слова: торгове право, комерційне право, господарське право, легалізація суб'єктів підприємницької діяльності, економічні права людини, історія торгового права.

На примере исторического развития правового регулирования института легализации субъектов предпринимательской деятельности показаны давние традиции торгового права Украины и их связь и сходство с европейскими историко-правовыми традициями торгового права. Определена необходимость дальнейшего восстановления историко-правовых традиций торгового права Украины, которое ускорит политическую и юридическую интеграцию Украины в европейское сообщество.

Ключевые слова: торговое право, коммерческое право, легализация субъектов предпринимательской деятельности, хозяйственное право, экономические права человека, история торгового права.

An example of the historical development of legal regulation of the institution of legalization of business entities shows the long tradition of commercial law of Ukraine and their relationship and similarity with European historical and legal traditions of commercial law. The necessity of further restoration of historical and legal traditions of commercial law of Ukraine is determined, which will accelerate political and legal integration of Ukraine into the European community.

Key words: trade law, commercial law, legal traditions, legalization of subjects of entrepreneurial activity, economic law, economic human rights, history of trade law.

Постановка проблеми. В Україні вже давно існує необхідність відновлення та закріплення правових традицій, які мали європейські витоки й існували в нашій державі до запровадження радянського режиму. Особливо важливим це видається у контексті підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, яка замінює Угоду

про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною від 21.03.2014 року. Ця Угода дає змогу перейти від партнерства і співробітництва до політичної асоціації та економічної інтеграції. Спільні державно-правові традиції, які нам необхідно відновити, є невід'ємним аспектом такої інтеграції [1].

Для цього необхідно поступово змінювати доктрину господарського права України крізь призму історико-правового досвіду України у сфері правового регулювання торгових відносин.

У статті ми досліджуємо традиції торгового права України на різних історичних етапах на прикладі розвитку інституту легалізації суб'єктів підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальним правовим підґрунтям вивчення цієї тематики стали роботи А.Ю. Бушуєва, В.Д. Гончаренка, Д.К. Лаврентьєва, А.А. Попова, О.А. Підпригори, О.О. Підпригори, В.Я. Тація, К.С. Хахуліна, А.Ф. Федорова, А.М. Фемеліди, Л.В. Черепніна, Г.Ф. Шершеневича В.С. Щербини та інших. Незважаючи на це, дослідженню традицій торгового права України та їх спорідненості із європейськими правовими традиціями в науці приділено мало уваги.

Постановка завдання. Метою статті є доведення близькості сучасного господарського права України до торгового права європейських країн крізь призму історико-правового аналізу положень легалізації суб'єктів господарювання, а також обґрунтування відновлення європейських правових традицій на теренах сучасної України і прискорення процесу політичної та юридичної євроінтеграції.

Виклад основного матеріалу. Отже, досліджуючи правові традиції господарського права України через вивчення положень торгового права європейських країн, необхідно звернути увагу на те, що, в історичному контексті інститут легалізації суб'єктів господарювання [2, с. 42] необхідно розглядати як метод регулювання торговельної діяльності, яка була первинною формою існування підприємництва.

Сьогодні ми говоримо про те, що легалізація суб'єктів господарювання – це здійснення комплексу організаційно-правових процедур та дій як з боку уповноважених державних органів та державних службовців, так і з боку засновників (власників капіталу) у сфері державного регулювання економіки, що реалізовані у формі правових, юридично значущих, а також організаційних (а не правових) дій з метою створення нового суб'єкта підприємництва та наділення його відповідним правовим статусом, що на законних підставах дозволяє брати участь новому суб'єкту підприємництва у господарських відносинах [2, с. 76].

Як відомо, торгівля є найдавнішим та найпоширенішим заняттям людини з давніх часів [3, с. 4].

Історично у розвинутих країнах сформувалось два основних підходи щодо правового регулювання діяльності суб'єктів торгівлі, які трансформувалися в подальшому у різні правові системи.

У таких країнах, як Франція, Італія, Іспанія, Німеччина існує дуалістична система приватного права, в якій торгове право склалося як відокремлена галузь права із власними джерелами правового регулювання.

У країнах англосаксонського типу (Великобританія, США) майнові та немайнові відносини регулюються окремими правовими нормами.

Стає очевидним, що поняття «легалізація суб'єктів підприємницької діяльності» слід вивчати в контексті історичного становлення торгового права, адже легалізація суб'єктів підприємництва визначає статус суб'єктів, що займаються господарською діяльністю, яка в історичному контексті ототожнюється із торговою діяльністю, тобто такою, що передбачає певні відносини купівлі-продажу чи надання послуг, спрямовані на отримання прибутку, що в історичному контексті ототожнюється із торговою діяльністю.

У Європі правове регулювання торгової (комерційної) діяльності має давнє історичне походження.

Ще у римському праві необхідно шукати витоки історичного розвитку інституту легалізації суб'єктів підприємницької діяльності (торгівлі).

У Стародавньому Римі не було таких звичних для нас процедур легалізації, як державна реєстрація, отримання ліцензії. Проте схожі відносини існували і були пов'язані зі створенням та існуванням юридичних осіб та індивідуальним статусом певних громадян, що мали право займатися торговельною діяльністю. Поділ людей на рабів та рабовласників вирішував питання правосуб'єктності (caput) останніх. Суб'єктами права могли називатись лише вільні люди, а раби були знаряддям праці, що вмів говорити (instrumentumvocale) [4, с. 274–286].

Тобто раби були засобами виробництва, якими мали право розпоряджатись вільні люди.

Окрім норм права, які визначали правовий статус певних категорій осіб, в Римському праві були й юридичні документи, що визначали правовий статус юридичних осіб та право на їх створення. Так, Закон XII таблиць встановлював свободу приватних асоціацій, визначаючи, що їх статуту не мають суперечити закону. У науці існує думка, що ця норма впливає із закону Солона, текст якого містить як давні, так і відомі за сучасних умов види колегій: сільські общини (pagi), об'єднання воїнів та співтрапезників (curiales, soldates), релігійні та похоронні союзи, а також виробничі та торгові корпорації [5, с. 297–298].

Отже, у Стародавньому Римі відносини були схожими на ті, що зараз ми розглядаємо як легалізацію суб'єктів підприємницької діяльності. Загалом право на здійснення підприємницької діяльності та її характер залежали від визначення статусу підприємця (торговця) чи статуту юридичної особи. Звісно, такі обставини не сприяли розвитку рівних прав на здійснення підприємницької діяльності у сучасному її розумінні. Проте закон вже розрізняв правовий статус фізичних осіб та юридичних осіб та вказував на обов'язковість існування внутрішнього статуту колегії. З огляду на це можна зробити висновок про те, що інститут легалізації суб'єктів підприємницької діяльності має давні витоки і почав свій розвиток ще з римського права.

Започатковувати загальний порядок виникнення суб'єкта підприємництва, що передбачав би державну реєстрацію, отримання ліцензії, сертифікату, не було потреби, оскільки право на здійснення підприємництва не було доступним та залежало від статусу громадянина від народження.

У Україні правове регулювання торгової (комерційної) діяльності також має давні історичні традиції.

Першими офіційними джерелами, що дають нам право вести мову про давній досвід України щодо регулювання торгових відносин та вироблення традицій торгового права України, є закони та договори доби Київської Русі.

Так, Л.В. Черепін стверджує, що вже в «Руській правді» використовувалися спеціальні механізми правового регулювання торгових відносин. Основою регулювання торгових відносин був розвиток феодальних землеволодінь. Основними джерелами феодального права у сфері торгових відносин були норми звичаєвого права, які частково описані у літописах, внутрішніх нормативно-правових актах («Устав і закон Руський», «Руська правда», устави та уроки князів). В «Уставі і законі Руському», що вважається раннім прототипом «Руської правди», всі соціально-економічні відносини, зокрема й торговельні, розглядалися з позиції суспільно-політичного ладу і залежали від суспільного стану їх учасників [6, с. 143–144].

З огляду на аналіз тексту статті цього джерела про торговий займ [7, с. 56] можна зробити висновок, що тоді вже існували підприємства у формі юридичних осіб, які мали відмінний від індивідуальних торговців статус, оскільки про них окремо йдеться у правилах займу. Очевидно, що існувала певна процедура, яка надіяла об'єднання торговців статусом підприємства. Також можна говорити про існування особливих юридичних осіб у Давній Русі, що мали наділені певними господарськими та торговельними функціями та мали відокремлений статус і привілеї.

Такими прототипами юридичних осіб були двори князя на чолі із самим князем.

Ще одним особливим суб'єктом підприємницьких відносин на Русі була церква, яка у сучасному розумінні була юридичною особою, що володіла землями та залежним людом [8, с. 76–87].

Вагоме значення для дослідження розвитку торгового права України має вивчення міжнародних договорів давньої Русі із Візантією 911, 944, 971 років, які регулювали торговельні відносини, визначаючи коло прав, якими користуються руські купці у Візантії [9, с. 72].

Наступним етапом правового регулювання та становлення відносин легалізації суб'єктів підприємницької діяльності в Україні є період Литовсько-Руської доби та Речі Посполитої. Специфіка правового регулювання торгових відносин вказаної доби засвідчена документами збірника нормативно-правових актів «Торгівля на Україні XIV – середини XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина» [10].

Вивчаючи історичні документи, можна говорити про значний вплив на торгові відносини українських земель стосовно митної системи, дорожнього примусу та складського права за часів Великого Князівства Литовського. Це право полягало в тому, що купці мали зупинятися у складських містах, якими були Київ та Луцьк [10, с. 125]. Відповідно до положень складського права право на торгівлю мали лише певні верстви населення. Це були купці та шляхта.

Новим етапом розвитку торгового права України став історико-правовий досвід правового регулювання господарських відносин України в складі Російської імперії (кін. XVIII ст. – поч. XX ст.).

За часів царської Росії в теорії права розглядали окремо торгове й цивільне право. Про це свідчать праці таких відомих науковців, як Г.Ф. Шершеневича, П.П. Цитовича, А.Ф. Федорова, Д.К. Лаврентьєва, А.І. Камінки.

З огляду на те, що у торговому праві дореволюційної Росії поняття «комерція» розглядали виключно як посередницьку діяльність між виробником та споживачем, формувалися й принципи правового статусу торговця, який тісно пов'язаний із поняттям легалізації суб'єктів підприємницької діяльності [12].

Г.Ф. Шершеневич у курсі торгового права приділяє цьому питанню серйозну увагу. Він розглядає статус суб'єктів торгових (комерційних) відносин у контексті цивільного права.

Існував певний порядок, закріплений відповідними нормативно-правовими актами, який мав пройти суб'єкт, що має бажання отримати правовий статус суб'єкта торгівлі.

Індивідуальними суб'єктами тоді були купці, а юридичні особи існували вигляді фірм.

За часів царської Росії купцями мали називатися лише ті, хто були внесені до спеціального реєстру – *in matricula*, що пов'язано було із приналежністю до певного класу (стану) [13, с. 62].

Крім того, вже наприкінці XIX ст. існувала думка, що на відміну від суб'єкта цивільного права торговець (так називалися особи, що здійснювали підприємницьку діяльність) мав особливі риси статусу – місце (заклад), яке не завжди могло збігатися із його цивільним місцем проживання (маєтком); інший комплекс обов'язків, яких не знали звичайні громадяни, тобто мав особливі обов'язки (обов'язок тримати торгову книгу), мав окремі обсяги відповідальності.

Тобто можна вважати, що існувала певна процедура, за допомогою якої цивільна особа набувала іншого статусу – статусу торговця. За правовими характеристиками така процедура збігається із сучасною легалізацією суб'єктів підприємницької діяльності. Держава у такий спосіб регулювала кількість торгових суб'єктів і встановлювала їх статус.

Назва «купець» закріпилася за тими, хто торгує, ще за часів «Руської правди». Існувало декілька різновидів назви – «купець», «купчина», які походять від відповідного за

змістом слова «Korman» із давньогрецької мови (сьогодні – «Kaufmann») [14, с. 5]. Таке положення підтверджує давні традиції торгового права в Україні.

Що стосується такого етапу легалізації суб'єктів підприємницької діяльності, як державна реєстрація, що є обов'язковою процедурою для здійснення господарської діяльності за сучасним законодавством [15], то Г.Ф. Шершеневич не вказує порядок її проходження, але, говорячи про торгові товариства, вказує на необхідність таких умов їх виникнення, як письмова форма та реєстрація. Вчений не пояснює, що значить письмова форма, але за контекстом можна здогадатись, що він має на увазі документи, які відіграють роль установчих документів, які потім реєструються державними органами, а без реєстрації вказаних документів юридична особа – торгове товариство існувати не буде [14, с. 106].

Тому можна зробити висновок, що вже у праві України XVIII – XIX ст. легалізація суб'єкта підприємництва була й поділялась на два етапи: внутрішній – оформлення угоди про створення підприємства та зовнішній, який відбувався з моменту представлення виписки із угоди про створення підприємства у купецькі управи міст Санкт-Петербурга, Москви та Одеси [14, с. 335].

Під час НЕПу починається відродження торгових відносин і традицій правового регулювання. У 1925 році інститут торгової реєстрації набув особливого значення, а посилення державної монополії на господарське життя, навпаки, ознаменувало його скасування [16, с. 11].

У країнах колишнього Радянського Союзу торговому або комерційному праву приділялося мало уваги. До цього призводило негативне ставлення радянської влади до діяльності, що пов'язана із отриманням прибутку, вигоди.

Про торгівлю говорили лише в контексті розвитку народного господарства. Так, у статистичних щорічниках доби Радянського Союзу вживається термін «народне господарство» [17]. Отже, можна констатувати, що саме із початком радянської доби торгове право занепало і правові традиції правового регулювання торговельної діяльності (комерційної) були надовго перервані.

З початком доби незалежної України в нашій державі поступово почали відновлюватися традиції правового регулювання економічних відносин, проте лексична традиція називати торгові відносини господарськими збереглася.

Висновки. З огляду на викладене можна зробити певні висновки. Якби в історії України було відсутнє тоталітарне втручання радянської влади у державно-правові процеси, то традиції правового регулювання торгових (комерційних) відносин призвели б до розвитку зрілого правового дуалізму, що ми можемо споглядати на прикладах таких розвинутих країн Європи, як Німеччина, де комерційні відносини регулюються Німецьким цивільним уложенням (BGB – *Buergerliches Gesetzbuch*) та Германським торговим уложенням (HGB – *Deutches Handelsgesetzbuch*) [18, с. 28].

Отже, відродження історико-правових традицій торгового права України є логічним етапом та історичною необхідністю, що зможе ефективніше інтегрувати українську державу до європейського співтовариства та відновить історико-правову справедливість, що була втрачена за часів радянської України.

Крім того, детальний аналіз історичних документів, що регламентували порядок здійснення торговельної діяльності на теренах України, допоможе встановити ефективний механізм правового регулювання створення суб'єктів підприємництва за європейськими традиціями задля усунення бюрократичних перепон у міжнародній торгівлі та економічних зв'язках України із Європейським Союзом.

Нові економічні та політичні умови підштовхують науковців до розроблення абсолютно нової доктрини господарського права України. У цьому контексті історичний досвід правового регулювання торгових відносин на території сучасної України відіграє ключову роль.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рада Європи. URL: <http://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/07/11/ukraine-association-agreement/>.
2. Сагайдак Ю.В. Адміністративно-правові засади легалізації суб'єктів підприємницької діяльності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. К., 2012. 228 с.
3. Попов А.А. Торговое право: учеб. пособие. Харьков: Каравелла, 1999. 308 с.
4. Підпригора О.А., Харитонов Є.О. Римське право: підручник. 2-е вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 528 с.
5. Дождев Д.В. Римское частное право: учебник для вузов / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. 2-е изд., изм. и доп. М.: НОРМА, 2003. 784 с.
6. Черепнин Л.В. Общественно-политические отношения в Древней Руси и Русская Правда. Древнерусское государство и его международное значение. М.: Наука, 1965. С. 128–278.
7. Федоров А.Ф. Торговое право. Одесса: «Славянская» типография Е. Хрисогелос, 1911. 896 с.
8. Ричка В.М. Духовенство в класово-становій структурі давньоруського суспільства. Український історичний журнал. 1989. № 6. С. 76–87.
9. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за ред. В.Я. Тація, А.Й. Рогожина, В.Д. Гончаренка. К.: Ін Юре, Т. 1. 2003. 656 с.
10. Торгівля в Україні XIV – середина XVII століття: Волинь і Наддніпрянщина / упоряд. В.М. Кравченко, Н.М. Яковенко; відп. ред. М.Ф. Котляр. К.: Наукова думка, 1990. 408 с.
11. Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / упоряд. Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко; відп. ред. Ф.П. Шевченко. К.: Наукова думка, 1982. 203 с.
12. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. М.: Спарк, 1995. 556 с.
13. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права. М.: Спарк, 1994. 335 с.
14. Фемелиди А.М. Репетиториум по торговому праву. Аккерман, 1900. 140 с.
15. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31. 8 серп. Ст. 263.
16. Ионова Ж.А. Правовые проблемы государственной регистрации и лицензирования предпринимательства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.04 «Предпринимательское право; арбитражный процесс». М., 1997. 29 с.
17. Народне господарство Української РСР в 1959 році. Статистичний щорічник / відп. за вип. П.С. Булгаков. К.: Держ. стат. вид-во, 1959. 732 с.
18. Бушуев А.Ю. Макарова О.А. Коммерческое право зарубежных стран / под общ. ред. В.Ф. Попондопуло СПб.: Питер, 2004. 288 с.

УДК 347.963

ЗАСТОСУВАННЯ У ГОСПОДАРЬСЬКОМУ ТА ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ПРИНЦИПУ ВІДШКОДУВАННЯ СУДОВИХ ВИТРАТ СТОРОНИ, НА КОРИСТЬ ЯКОЇ УХВАЛЕНЕ СУДОВЕ РІШЕННЯ

APPLYING THE PRINCIPLE OF COURT EXPENSES' REIMBURSEMENT OF WINNING PARTY IN COMMERCIAL AND CIVIL JUDICIAL PROCEDURES

Свірін О.Ф.,
головний науковий співробітник відділу
науково-методичного забезпечення прокурорської діяльності
поза сферою кримінальної юстиції
*Науково-дослідний інститут
Національної академії прокуратури України*

Розглянуто актуальне нині питання застосування нового принципу господарського та цивільного судочинства щодо відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення. Наведено думки науковців щодо розуміння правової природи доступності правосуддя, відшкодування судових витрат. Висвітлено наявні проблеми застосування досліджуваного принципу та власну думку з цього питання.

Ключові слова: основні засади (принципи) правосуддя, судовий захист, доступність правосуддя, судові витрати у справі та їх види, сторони в процесі, відшкодування витрат.

В статье рассмотрен актуальный в настоящее время вопрос применения нового принципа хозяйственного и гражданского судопроизводства по возмещению судебных расходов стороны, в пользу которой принято судебное решение. Приведены точки зрения ученых относительно понимания правового характера доступности правосудия, возмещения судебных расходов. Освещены существующие проблемы применения исследуемого принципа и собственная точка зрения в этом вопросе.

Ключевые слова: основные принципы правосудия, судебная защита, доступность правосудия, судебные расходы по делу и их виды, стороны в процессе, возмещение расходов.

Actual at the present time issue of application of the new principle on the reimbursement of court expenses of winning party in commercial and civil judicial procedures is considered. Scientists' opinions on understanding legal character of access to justice, reimbursement of court expenses are given. Current problems of application of the considered principle and own opinion on this issue are highlighted. Besides, researching the principle shows that it has a few components: "court expenses" in case; "parties" in procedure; namely "reimbursement" of court expenses, where each type of expenses has its own role which characterizes the principle in whole but there is connection and interaction between them. Each component can exist separately in the system of procedural law, and only in their interaction the principle is fully revealed taking into account other law principles' content, namely access to justice, access to court defense. Herewith court expenses in case should not be extremely heavy, because justice may become inaccessible for majority of population. From the author's point of view, there is important and necessary for theoretical study problem where, on the one hand, legislator puts up the provision on "reimbursement of court expenses of winning party" to the rank of principle, one of the grounds for delivering justice, and on the other hand, not only possibility but situations and occasions of non-fulfilment of this provision are presumed. A valid question which has to be solved is being raised, if the announced in new codes principle of "reimbursement of court expenses of winning party" constitutes the principle, or it belongs, for example, to the guarantee of mechanism to prevent abuse of procedural rights in the procedure. Solutions for the delineated problem will work towards normative regulation and codification of the main ground of judicial procedure.

Key words: main grounds (principles) of the judiciary, court defense, access to justice, court expenses in case and their types, parties in court procedure, reimbursement of expenses.

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожна людина має право на захист [1], а найвпливовішим суб'єктом такого захисту є судова влада. На недосконалість судового захисту в Україні неодноразово вказував у своїх рішеннях Європейський суд з прав людини, вказуючи на такі проблеми української судової системи, як недостатня правова визначеність, недотримання розумних строків розгляду справ, обмеження права доступу до суду, недостатнє дотримання принципів незалежності і безсторонності суду тощо [2]. Переосмислення засад правового регулювання в незалежній Україні зумовило проведення ґрунтовних змін у законодавстві, зокрема й у сфері організації та здійснення правосуддя у господарських, цивільних та адміністративних справах. Виконуючи рекомендації Ради Європи, здійснюючи адаптацію чинного законодавства до стандартів (законодавства) Європейського Союзу та інших міжнародних органів і установ у зв'язку із переглядом принципів організації судоустрою для органічного завершення змін, після прийняття низки кодифікованих нормативно-правових актів 03.10.2017 р. Верховною Радою України прийнято Закон України № 2147-VIII «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким внесено зміни до згаданих вище кодексів, і фактично вони викладені в новій редакції [3].

Принципу доступності правосуддя останнім часом було присвячено низку праць (Ю. Білоусов, І. Марочкін, О. Овчаренко, В. Сидоренко та інші) [4]. Проте прийняття Верховною Радою України Закону № 2147-VIII спонукає вчених до усвідомлення та висвітлення розуміння правової природи нових принципів, закладених в законі, та наукової розробки нормативного врегулювання механізмів, які сприятимуть подоланню процесуальних проблем, що перешкоджають ефективному доступному судовому захисту. Крім того, чимало уваги у наукових публікаціях приділено судовим витратам (Н. Колодько, Р. Ханік-Посполітак, Ю. Некляєв, К. Пашенко, С. Васильєв, С. Богля, Л. Глущенко та інші), але, навіть зважаючи на періодичні законодавчі зміни у цьому аспекті, це питання не втрачає актуальності.

Метою статті є вивчення нового принципу господарського та цивільного судочинства, який передбачає регрес (у правовому сенсі) судових витрат сторони, що виграла справу, через його складники та у взаємодії із іншими основними засадами (принципами), а також висвітлення проблем його застосування і окреслення шляхів щодо їх усунення.

У частинах 3 ст.ст. 2 чинних Господарського процесуального кодексу (далі – ГПК) та Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України цей принцип викладено розлого: «Відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалене судове рішення». Крім того, судовим витратам присвячено цілу главу.

Дослідження принципу засвідчило, що він має декілька таких окремих складників: *судові витрати* у справі, *сторони* у процесі, безпосередньо саме *відшкодування* судових витрат, кожен з яких відіграє самостійну роль, характеризуючи принцип у цілому, але між ними існує зв'язок і взаємодія. Кожна із цих складових частин може існувати окремо в системі процесуального права і тільки у їх взаємодії повно розкривається цей принцип з урахуванням змісту інших принципів галузі права.

Процеси реформування процесуального законодавства у сфері приватного та публічного права, зокрема й досліджуваного принципу, як слушно зазначив Ю. Білоусов, слід розглядати через призму доступності правосуддя, доступності судового захисту [5, с. 66]. Цей принцип, як правило, окремо не виділяється, його зміст включається у наповнення інших принципів (демократизму, гуманізму, прозорчості тощо). Принцип доступності правосуддя закріплено у

багатьох міжнародних документах, зокрема у статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [6]. Україна взяла на себе зобов'язання створити необхідні умови для його реалізації.

Як стверджує Р. Ханік-Посполітак, доступність правосуддя є однією з передумов утвердження судової гілки влади як повноцінного й самодостатнього механізму захисту прав і свобод людини та розглядається вченими-процесуалістами як принцип цивільного процесуального права [7, с. 117].

На думку цієї вченої, яка підтримує Н. Сакару, сьогодні це певний стандарт, який відображає вимоги справедливого та ефективного судового захисту, що конкретизуються в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках і безперешкодного звернення будь-якої зацікавленої особи до суду. Реалізація цього принципу повинна забезпечуватися певними організаційними, правовими та економічними умовами, з яких нас більше цікавлять дві останні. Так, до правових умов доступності правосуддя належать такі: незалежність та безсторонність суддів, яка забезпечується дотриманням принципів здійснення правосуддя тільки судом і на засадах рівності громадян перед законом і судом; незалежність суддів і підкорення їх тільки закону тощо. Економічні умови доступності правосуддя, на думку цих учених, передбачають розумні судові витрати і створення процесуального механізму для надання відстрочки, розстрочки чи часткового або повного звільнення від сплати судових витрат, надання кваліфікованої юридичної допомоги на пільгових умовах незможним особам тощо.

Отже, однією з умов доступу до правосуддя є судові витрати – матеріальні чинники, які мають дві основні складові частини, зокрема витрати під час звернення до суду та витрати на отримання правової допомоги. Проте, як вже сказано вище, судові витрати у справі є одним із перших складників досліджуваного нами принципу регресу судових витрат сторони, що виграла справу. Саме на цю першу складову частину – судові витрати та її види – витрати під час звернення до суду та витрати на отримання правової допомоги слід звернути особливу увагу.

За словами Н. Колодько та Р. Ханік-Посполітак, сьогодні сплата судових витрат є однією з перешкод, що може ускладнювати доступ до правосуддя або робити його недоступним. На цю проблему звертали увагу поважні Європейські інституції [8]. Крім того, у додатку до рекомендації № R (81) 7 Комітету міністрів державам – членам Ради Європи 14.05.1981, у розділі D «Судові витрати» закріплюються такі принципи: прийняття справи до судового провадження не повинно зумовлюватися сплатою стороною державі грошової суми, розміри якої нерозумні щодо цієї справи; коли судові витрати є перешкодою для доступу до правосуддя, то їх слід, якщо це можливо, скоротити або анулювати [9]. Чи виконано вказані вище рекомендації нашою державою? Про це йтиметься далі.

Чинною ст. 123 ГПК та ст. 133 ЦПК України встановлено види судових витрат, які складаються із судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи.

Розмір судового збору, порядок його сплати, повернення і звільнення від сплати встановлюються законом, (натепер чинним Законом України «Про судовий збір» 2012 року) [10]. На виконання зазначених вище рекомендацій Європейського суду з прав людини та Комітету Міністрів Ради Європи законодавці передбачили деякі пільги щодо сплати судового збору. Так, в Україні певні категорії осіб, що визначені законом, звільняються від сплати судового збору за подання позовної заяви (апеляційної та касаційної скарг). Перелік таких категорій осіб визначений вказаним вище Законом. Однак для більшості таких осіб пільги щодо сплати судового збору стосуються лише справи та її руху. Тому інші процесуальні дії, наприклад, заяви про забезпечення доказів або позову повинні сплачуватися

ними за загальними підставами. Крім того, законодавством передбачена можливість відстрочення або розстрочення сплати судового збору з урахуванням майнового стану сторони. Єдиною підставою для такого спрощеного порядку оплати є подання доказів на підтвердження того, що майновий стан особи перешкоджає сплаті нею судового збору у встановленому законодавством порядку і розмірі (зокрема, це може бути довідка про доходи, про склад сім'ї, про наявність на утриманні непрацездатних членів сім'ї тощо) [11].

Розміри ставок судового збору визначаються залежно від виду заяви або скарги, які подаються до суду. Так, судовий збір згідно зі статтею 4 Закону справляється у фіксованому розмірі, у відсотковому співвідношенні до ціни позову, у відповідному розмірі від прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Оскільки відповідно до статті 7 Закону України «Про державний бюджет на 2018 рік» поточного року прожитковий мінімум на одну працездатну особу з 01 січня 2018 року становить 1762 гривні, з початку року збільшились ставки судового збору [12]. Відтепер за подання до суду позовної заяви майнового характеру юридична особа може сплатити ставки судового збору до 616,7 тис. грн, за подання аналогічної заяви фізичною особою або фізичною особою – підприємцем ставка може сягнути понад 8,8 тис. грн, за подання позовної заяви фізичною особою про відшкодування моральної шкоди ставка сягає понад 1 700 тис. грн [13].

Очевидно, що таке збільшення тільки ставок судового збору з огляду на Рекомендації названих вище високоповажних європейських інституцій не можна визнати вжитим заходів щодо усунення перешкод для доступу до правосуддя. Тобто водночас із передбаченням деяких пільг щодо сплати судового збору законодавцями збільшено ставку у разі його сплати.

Ситуація, що склалася, як слушно стверджує Р. Ханік-Посполітак, позбавляє можливості захисту своїх порушених прав осіб, у яких не такі великі суми позову, щоб не звертати уваги на розмір судового збору [7, с. 119]. Крім того, з кожним роком розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб збільшуватиметься.

Що стосується витрат, пов'язаних з розглядом справи, то згідно із ч. 3 ст. 123 ГПК та ч. 3 ст. 133 ЦПК України до них належать такі витрати: на професійну правничу допомогу; витрати, пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів; витрати, пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів, забезпеченням доказів; витрати, пов'язані із вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду.

Під час дослідження видів витрат, пов'язаних із розглядом справи, першим у відповідних статтях цих кодексів, завжди актуальним та дискусійним є питання відшкодування витрат на професійну правничу допомогу. Нібито чинним законодавством передбачено чіткі критерії для визначення розміру витрат на правничу допомогу. До цих критеріїв належать такі: 1) складність справи та виконаних адвокатом робіт (наданих послуг); 2) час, витрачений адвокатом на виконання відповідних робіт (надання послуг); 3) обсяг наданих адвокатом послуг та виконаних робіт; 4) ціна позову та (або) значення справи для сторони, зокрема і через вплив вирішення справи на репутацію сторони (публічний інтерес до справи). Проте ґрунтовне вивчення цих критеріїв свідчить про те, що законодавці використали низку оцінних понять, що мають суб'єктивний характер, зокрема поняття «складність справи», «складність виконаних робіт», «значення справи для сторони» тощо. Крім того, встановлення деяких з них, на думку Н. Кучерук, з якою ми погоджуємося, виглядає некоректним. Так, очевидно, що для заявника кожна справа має значення, оскільки у такому разі він не звертався б до суду і не сплачував би судовий збір [14].

У чинному процесуальному законодавстві закріплено нове положення, яке позитивно оцінюється правниками-практиками, особливо адвокатами, що передбачає можливість включення до складу судових витрат на професійну правничу допомогу не лише гонорару адвоката, але й вартості послуг його помічника. Встановлення такої можливості на законодавчому рівні, на думку адвокатів-практиків, повинно спростити процес доказування факту понесення учасником справи витрат на інші, ніж судові, представництва, дії з надання правничої допомоги. До того ж розмір витрат на цю допомогу може підтверджуватися договором про її надання, доказами щодо обсягу наданих послуг, виконаних робіт та їх вартості. Зрештою, з метою розподілу судових витрат учасник справи має подати до суду детальний опис виконаних адвокатом робіт (наданих послуг) та здійснених ним витрат, необхідних для надання правничої допомоги.

Цікаво, що законодавці навіть із урахуванням можливого ризику збільшення завантаженості судів надали учасникам справи додаткові можливості для відшкодування витрат на правничу допомогу. Зокрема, вказані вище докази понесених витрат можна подати або до закінчення судових дебатів, або упродовж п'яти днів після ухвалення рішення за умови подання стороною у справі відповідної заяви з цього приводу до закінчення дебатів. У такому разі суди змушені будуть після ухвалення основного рішення вдруге повертатись до цієї ж справи і приймати додаткові рішення щодо розподілу судових витрат.

Нові редакції ГПК та ЦПК України змінили підходи до відшкодування витрат на професійну правничу допомогу, оскільки у них відсутня норма щодо обмеження або граничного розміру компенсації цих витрат. Після прийняття Закону України від 03.10.2017 № 2147-VIII втратив чинність Закон України «Про граничний розмір компенсації витрат на правничу допомогу у цивільних та адміністративних справах». Такий підхід практикуючі правники-адвокати оцінили цілком обґрунтованим з огляду на те, що вартість професійних послуг адвокатів на юридичному ринку у багатьох справах кратно перевищує встановлений законом граничний розмір [15].

Зі зміною підходів до питання компенсації вказаних вище витрат (відмови від обмеження можливих витрат максимальною сумою) виникла необхідність запровадження запобіжників від можливих зловживань з боку учасників судового процесу та осіб, що надають цю допомогу, наприклад, унеможливлення стягнення необґрунтовано завищених витрат на правничу допомогу.

Для цього запроваджено як новий принцип співмірності витрат на оплату послуг адвоката (ч. 4 ст. 126 ГПК та ч. 4 ст. 137 ЦПК України), так механізми контролю за його запровадженням (ч. 5 ст. 129 ГПК та ч. 3 ст. 141 ЦПК України). Зокрема, водночас із викладеними вище чіткими критеріями визначення розміру витрат на правничу допомогу суд має враховувати таке: 1) чи пов'язані ці витрати з розглядом справи; 2) чи є розмір таких витрат обґрунтованим та пропорційним до предмета спору з урахуванням ціни позову, значення справи для сторін, чи міг результат вирішення справи вплинути на репутацію сторони або чи викликала справа публічний інтерес; 3) поведінку сторони під час розгляду справи, що призвела до затягування розгляду справи, зокрема, подання стороною явно необґрунтованих заяв і клопотань, безпідставне твердження або заперечення стороною певних обставин, які мають значення для справи, безпідставне завищення позивачем позовних вимог тощо.

Несумірність витрат на правничу допомогу із передбаченими законом критеріями є підставою для подання стороною-опонентом клопотання про зменшення розміру витрат на правничу допомогу, які підлягають розподілу між сторонами. Обов'язок доведення несумірності витрат покладається на сторону, яка подає таке клопотання.

Законодавством не передбачено можливості суду ініціювати питання про зменшення витрат на правничу допомогу з власної ініціативи, що відповідає принципу диспозитивності цивільного процесу. Отже, питання про зменшення несумірних витрат на послуги адвоката може бути ініційоване лише іншою стороною процесу.

Слід зазначити, що у разі зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право повністю або частково покласти витрати на таку сторону незалежно від результатів вирішення спору (задоволення позову або відмови у позові) (ч. 9 ст. 129 ГПК та ч. 9 ст. 141 ЦПК України).

Отже, непрофесійна поведінка представника, адвоката у суді, зокрема затягування судового процесу шляхом зловживання процесуальними правами, відтепер може мати негативні майнові наслідки для його клієнта у вигляді покладення на клієнта судових витрат його процесуальних опонентів.

У нових редакціях ГПК та ЦПК України (ст. 125 та ст. 135) запроваджено новий процесуальний інститут забезпечення судових витрат, який має на меті гарантувати відшкодування судових витрат, зокрема і витрат на правничу допомогу.

Суд може зобов'язати сторони внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат, пов'язаних з розглядом справи або певною процесуальною дією, про що постановляє ухвалу про забезпечення судових витрат.

Отже, як позивач, так і відповідач на підставі ухвали суду може бути зобов'язаний внести на депозитний рахунок суду попередньо визначену суму судових витрат. Вказана процедура може бути застосована, якщо є обгрунтовані сумніви у тому, що інша сторона процесу має достатньо коштів або майна для відшкодування судових витрат.

Окрім того, у новій редакції кодексів передбачено механізми для забезпечення права на відшкодування судових витрат (витрат на правничу допомогу) для відповідача у таких специфічних випадках: якщо позов має ознаки завідомо безпідставного або інші ознаки зловживання правом на позов; якщо позов подано іноземцем (іноземною юридичною особою), який не має на території України ні зареєстрованого місця проживання (місцезнаходження), ні майна, достатнього для відшкодування судових витрат. Таке забезпечення судових витрат також може бути застосоване, якщо суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування судових витрат відповідача у випадку відмови у позові.

Той самий механізм забезпечення сплати судових витрат у вигляді грошової застави застосовується з деякими незначними відмінностями у низці зарубіжних країн, зокрема у Франції, Бельгії, Нідерландах, Італії та Великобританії, Австрії, Іспанії та ФРН, відомий законодавству Польщі, Угорщини, Югославії.

Повертаючись до українського законодавства, слід зазначити, що невиконання позивачем ухвали суду про забезпечення судових витрат шляхом внесення відповідної суми коштів на депозитний рахунок суду є підставою для залишення позову без розгляду за клопотанням відповідача.

Після вирішення справи у разі задоволення позову суд ухвалює рішення про повернення внесеної суми позивачу, а у разі відмови у позові, закриття провадження у справі, залишення позову без розгляду – про відшкодування витрат відповідача повністю або частково. Невикористана частина внесеної позивачем суми повертається позивачу не пізніше ніж за п'ять днів з дня вирішення питань, зазначених у цій частині, про що суд постановляє ухвалу.

Висвітлюючи питання іншої складової частини досліджуваного нами принципу сторони в процесі, слід зазначити докладну регламентацію дій позивача і відповідача у господарському процесі, зокрема у частині розподілу та відшкодування судових витрат, а також третіх осіб із самостійними вимогами. Так, сплата витрат покладається на несумлінну сторону, якою може бути позивач, який звертається до суду з необгрунтованими вимогами, або відповідач, який добровільно не виконує своїх обов'язків перед другою стороною, що і призвело до появи справи в суді.

Згідно зі ст. 55 ГПК та ст. 56 ЦПК України органи та особи, які відповідно до цих кодексів звернулися до суду в інтересах інших осіб, мають процесуальні права та обов'язки особи, в інтересах якої вони діють. Прокурор, вступивши у господарську або цивільну справу, має процесуальні права та обов'язки однієї зі сторін, але він не має права укладати мирову угоду.

У чинному законодавстві навіть вирішено проблему регресу судових витрат третім особам без самостійних вимог, хоча на відсутність законодавчого її врегулювання звертав увагу ще радянський вчений М. Вафін [16].

Зрештою, слід звернути особливу увагу на ситуацію, коли у разі зловживання стороною чи її представником процесуальними правами або якщо спір виник внаслідок неправильних дій сторони, суд має право покласти на таку сторону судові витрати повністю або частково незалежно від результатів вирішення спору.

Це ж стосується і випадків, коли сума судових витрат, заявлених до відшкодування та підтверджених відповідними доказами, є несумірно меншою або істотно перевищує суму, ніж сума, що заявлена у попередньому (орієнтовному) розрахунку. Законодавець вказав, що тоді суд може відмовити стороні, на користь якої ухвалено рішення, у відшкодуванні судових витрат (крім судового збору) повністю або частково.

За умов постановки питання у такому вигляді, коли, з одного боку, законодавцем положення про відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, розглядається як принцип однієї із основних засад, а з іншого боку – допускається не тільки можливість, але й ситуації чи випадки невиконання цього положення, виникає сумнів у послідовності та обгрунтованості його сприйняття як основного принципу. Виникає питання: «А чи є проголошений у нових кодексах принцип відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судове рішення, взагалі принципом, чи він є чимось іншим, наприклад, гарантією механізму попередження зловживання процесуальними правами сторонами у процесі.

Підсумовуючи викладене, вважаю би за доцільне зробити декілька висновків. Судові витрати у справі не повинні бути надзвичайно великими, оскільки правосуддя може виявитися для більшості населення недоступним, а тоді воно перестане бути правосуддям і, за словами Ю. Білоусова, перетвориться у різновид елітарних послуг [5, с. 70]. Водночас таке розуміння не може покладатися в основу сучасного розуміння завдань правосуддя, оскільки на першому плані повинно бути соціальне призначення правосуддя як системи, що спрямована на захист прав та свобод. Розмір судових витрат зумовлюється рівнем економічного стану суспільства і за нормального стану економіки повинен встановлюватися на рівні, який забезпечує, з одного боку, можливість звернення до суду громадян із середнім достатком, а з іншого – перешкоджає виникненню безпідставних спорів.

Потребує глибокого теоретичного дослідження гіпотеза про те, що цей проголошений у нових кодексах принцип взагалі принципом не є, а є фактично гарантією механізму попередження зловживання процесуальними правами сторонами в процесі.

Розв'язання окресленої проблематики сприятиме унормуванню та кодифікації основних засад судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/>.
2. Пояснювальна записка до проекту закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 23.03.2017 р. № 6232. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH4T400I.html.
3. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 03.10.2017 р. № 2147-VIII / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1992. № 6. Ст. 56.
4. Білоусов Ю.В. Судові витрати як складова доступності правосуддя. Університетські наукові записки. 2005. № 3 (15), С. 66–72; Марочкін І.Є. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації. Судова реформа в Україні: проблеми та перспективи: матеріали наук.-практ. конф. (Харків.18–19 квітня 2002 р.). Х.: Юрінком Інтер, 2002. С. 31–34; Овчаренко О.М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: монографія. Х.: Право, 2008. 304 с.; Сидоренко В.М. Принцип доступності правосуддя и проблемы его реализации в гражданском и арбитражном процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Екатеринбург, 2002. URL: <http://www.disscat.com/content/printsip-dostupnosti-pravosudiya-i-problemy-ego-realizatsii-v-grazhdanskom-i-arbitrazhnom-pr>.
5. Білоусов Ю.В. Судові витрати як складова доступності правосуддя. Університетські наукові записки. 2005, № 3 (15). С. 66–72.
6. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
7. Ханик-Посполітак Р.Ю. Доступність правосуддя в цивільному процесі в контексті Закону України «Про судовий збір». Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки. С.117–120.
8. Верховний Суд України. Документи Комітету Міністрів Ради Європи. Рекомендації та резолюції Комітету Міністрів Ради Європи. Рекомендація № R (93) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам – членам про ефективний доступ до закону і правосуддя для найбідніших верств населення. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)).
9. Верховна Рада України. Рекомендація R (81)7 Комітета міністрів державам – членам относительно путей облегчения доступа к правосудию від 14 мая 1981 года. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/994_133.
10. Про судовий збір: Закон України від 08.07.2012 р. №3674-VI / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 14. Ст. 87. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/3674-17>.
11. Некляев Ю. Судові витрати як невід’ємна складова цивільного процесу. Юридична газета, 30 червня 2015 р., №26. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/civilne-pravo/sudovi-vitrati-yak-nevidemna-skladova-civilnogo-procesu.html>.
12. Про державний бюджет на 2018 рік: Закон України від 07.12.2017 р. № 2246-19 / Верховна Рада України Відомості Верховної Ради 2018. № 3–4, ст. 26. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2246-19>.
13. Судова влада України: електронний сайт. URL: <https://court.gov.ua/press/news/412642>.
14. Кучерук Н. Нові кодекси та адвокатура: що змінилося? Юридична газета. 2017 р., 21 грудня URL: <http://yur-gazeta.com/publications/actual/>
15. Колос Ю. Компенсація витрат на правничу допомогу в цивільному процесі. Юрист і Закон. № 3, 25.01.2018. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=05b694b8-f9d4-4236-9499-6aеcеfc8d29e>.
16. Вафин М.Х. Судебные расходы по гражданским делам: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. М., 1984. 197 с. URL: <http://www.disscat.com/content/sudebnye-raskhody-po-grazhdanskim-delam>.

**ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ КРАЇНИ ПОХОДЖЕННЯ ТОВАРІВ
ЗГІДНО З УМОВАМИ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНВЕНЦІЇ
ПРО ПАН-ЄВРО-СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКІ ПРЕФЕРЕНЦІЙНІ ПРАВИЛА ПОХОДЖЕННЯ**

**PARTICULAR QUALITIES OF DETERMINATION OF THE COUNTRY
OF ORIGIN OF GOODS UNDER CONDITIONS OF THE REGIONAL CONVENTION
ON PAN-EURO-MEDITERRANEAN PREFERENTIAL RULES OF ORIGIN**

Товкун І.М.,

к.ю.н., доцент кафедри господарського права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Регіональна конвенція про пан-євро-середземноморські преференційні правила походження, учасником якої стала Україна, є важливим міжнародним механізмом поглиблення міждержавних економічних зв'язків. У цій статті розглядається важливий елемент Конвенції – механізм визначення країни походження товарів та його значення для учасників Конвенції.

Ключові слова: Пан-Євро-Мед, преференційні правила походження, діагональна кумуляція, експорт товарів, угоди про вільну торгівлю.

Региональная конвенция про пан-евро-средиземноморские преференциальные правила происхождения, участником которой стала Украина, является важным международным механизмом углубления международных экономических связей. В этой статье рассматривается важный элемент Конвенции – механизм определения страны происхождения товаров и его значение для участников Конвенции.

Ключевые слова: Пан-Евро-Мед, преференциальные правила происхождения, диагональная кумуляция, экспорт товаров, соглашения о свободной торговле.

The importance and relevance of the issues explored in this article is indisputable in the world of universal events of globalization of countries' local markets.

Among effective international mechanisms for regulating issues of deepening inter-state economic relations is the Regional Convention on Pan-Euro-Mediterranean Preferential Rules of Origin (hereinafter – the Convention), which aim is to increase volumes, general improvement and simplification of terms of trade between the countries of the Mediterranean region.

One of the effective instruments for influencing trade relations between States under Convention is enabling member states to use raw materials for production and other purposes. In particular, the Convention provides the possibility of using for the production of raw materials from third countries that are not parties to the free trade area within which an economic transaction is carried out. The convention establishes certain mechanisms and criteria by which it is possible to determine the country of origin of goods.

The correct definition of the country of origin of the goods is an extremely important issue, since on the basis of this particular information taxation is applied to the goods moving across the customs border, the question of applying to the goods measures of non-tariff regulation, prohibitions and restrictions on their movement across the customs border is resolved, and the accounting of these goods in foreign trade statistics of countries is performed.

On February 1, 2018, Ukraine joined the Convention. This event will contribute to creating conditions for deepening economic relations of Ukraine with the countries of the European Union and not only, and will contribute to the growth of Ukrainian exports.

Ukraine's participation in the Convention will more closely involve Ukraine in European and global value-added chains, will increase the volume of direct investments and economic potential of the country as a whole.

Key words: Pan-Euro-Med, preferential rules of origin, diagonal cumulation, export of goods, free trade agreements.

Правила визначення походження товарів є важливою частиною торговельних правил, оскільки існує низка заходів, що ставлять країни, які експортують товари, у нерівне становище, наприклад, квоти, преференційні тарифи, антидемпінгові та компенсаційні заходи тощо. Країна походження товару визначається з метою оподаткування товарів, що переміщуються через митний кордон, застосування до них заходів нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, заборон та/або обмежень щодо переміщення через митний кордон, а також забезпечення обліку цих товарів у статистиці зовнішньої торгівлі.

В Україні регулювання питань визначення походження здійснюється відповідно до глави 6 Митного кодексу (далі – МК) України від 13.03.2012 року. Отже, згідно зі ст. 36 МК України країною походження товару вважається країна, в якій товар був повністю вироблений або підданий достатній переробці відповідно до критеріїв, встановлених цим Кодексом. Країна походження товару може розумітися як група країн, митні союзи країн, регіон чи частина країни, якщо є необхідність їх виділення з метою визначення походження товару. Положення Митного кодексу застосовуються для визначення походження товарів, на які у разі ввезення їх на митну територію України поширюється режим найбільшого сприяння (непреференційне походження), з метою застосування до таких товарів передбачених законом заходів тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Повністю

вироблені або піддані достатній переробці товари преференційного походження визначаються на основі законів України, а також міжнародних договорів України, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України [1].

Необхідність визначення країни походження товару виникає, коли товар виробляється, збирається або використовує матеріали, які походять з понад однієї країни. У такому разі у міжнародній практиці використовують принаймні чотири основні критерії визначення країни походження такого товару:

1) за особливостями виробничих процесів, з якими пов'язується або не пов'язується походження (технічний тест);

2) за зміною у тарифній класифікації;

3) за значенням адвалорного відсотка (тест на додану вартість);

4) за істотною трансформацією.

Слід зазначити, що кожен з критеріїв має свої недоліки та переваги, але основна мета в них одна – визначення походження товару за простими складальними та пакувальними операціями. Однак кожен із зазначених методів має притаманні саме йому переваги та недоліки.

Критерій за особливостями виробничих процесів визначає певні виробничі та постачальні процеси, які надають чи не надають інформацію про походження. Слід зазначити, що, оскільки цей критерій буде оперувати технічними термінами, його зміст буде вкрай непублічним з

погляду громадського контролю. Крім того, його особливості дозволяють певним лобістам маніпулювати його результатами.

Критерій за зміною у тарифній класифікації встановлює походження товару шляхом визначення, яка зміна у тарифній класифікації за Гармонізованою системою опису і кодування товарів необхідна для визначення походження товару [2]. Цей критерій концептуально простий і легкий у застосуванні, відколи товар класифікований. Оскільки Гармонізована система вже використовується для класифікації 90% товарів у міжнародній торгівлі, митні органи, експортери, імпортери та виробники знайомі з нею і успішно її застосовують. Проте така класифікація товару може призвести до проблем, оскільки товари не завжди класифікуються за однаковими критеріями, а кожна країна може вільно класифікувати товари так, як вона вважає за потрібне.

Критерій за значенням адвалорного відсотка (тест на додану вартість) визначає ступінь трансформації, необхідний для встановлення походження товару через мінімальний відсоток вартості, який повинен створюватися у країні походження товару, або максимальний відсоток вартості, який може припадати на імпорتنі комплектуючі й матеріали під час його виробництва. Якщо відповідний відсоток не досягнений чи перевищений, останній виробничий процес не підтверджуватиме походження товару. Якщо визначення походження товару здійснюється з неpreferенційною метою, то вважається, що товар походить з попередньої країни. Якщо ж з preferенційною метою, то подальше визначення походження не здійснюватиметься (тільки якщо попередня країна так само не користується перевагами від preferенційної торговельної угоди з країною, що імпортує товар).

Критерій за *істотною трансформацією* визначає, що товар походить з останньої країни, де він був створений або виник внаслідок певного процесу чи процесів з відмінними назвою, властивостями чи використанням. Істотність трансформації товару передбачає саме перетворення товару у відмінно новий товар, який має відмінну назву, властивості чи використання. Тобто, мається на увазі, щоб товар походив з певної країни, він має бути саме істотно перетворений у цій країні. Критерій істотної трансформації є найгнучкішим та застосовуваним у світі критерієм визначення країни походження товару. Однак цей критерій не використовується як загальний та основний в Україні [3].

Більшість із цих критеріїв не може самостійно визначити країну походження товару та потребує додаткового застосування ще одного чи кількох з критеріїв визначення походження товару.

Більшість експертів вважає, що для сучасного рівня розвитку міжнародної торгівлі такі історичні схеми вже є неприйнятними: коли в одній країні виробляються всі деталі/сировина і готова продукція або коли імпортується деталі/сировина, які збираються та продаються виключно на внутрішньому ринку (без подальшого експорту). Повинні розвиватися глобальні ланцюги доданої вартості, які передбачатимуть різні етапи виробництва в різних країнах (спеціалізація). Ідеться не про примітивні, а про технологічні/наукові операції, які на кожному етапі збільшуватимуть вартість кінцевого продукту. Важливо, що значущу роль у цьому процесі повинні зіграти країни, що розвиваються, та найменше розвинені країни.

Зрозуміло, що з розвитком технологій, розширенням впливу транснаціональних корпорацій, а також для розвитку глобальних ланцюгів доданої вартості вже недостатньо класичних угод про вільну торгівлю. Спостерігається така тенденція. По-перше, угоди про вільну торгівлю часто стали охоплювати preferенції не лише для товарів, а й послуг, інтелектуальної власності, руху капіталу та робочої сили тощо. По-друге, країни тяжіють до укладення

угод про вільну торгівлю не лише між певними двома країнами, а одразу між декількома країнами одного регіону, щоб обійти зазначене вище правило двосторонньої кумуляції, яке суттєво обмежує міжнародну торгівлю. Технологічний, інноваційний, організаційний та інфраструктурний розвиток сфери міжнародної торгівлі потребує запровадження нових підходів до реалізації зовнішньоекономічної політики, а також широкого впровадження новітніх наукових та інформаційних технологій у виробничі та торговельні процеси.

Прикладом угоди, покликаної забезпечити вільну торгівлю між різними країнами, є Регіональна конвенція про пан-євро-середземноморські preferенційні правила походження (далі – Конвенція, Пан-Євро-Мед), метою якої є новий рівень торгівлі між країнами середземноморського регіону.

1 лютого 2018 року Україна приєдналась до Регіональної конвенції про пан-євро-середземноморські preferенційні правила походження, про що Верховною Радою України 08 листопада 2017 року було прийнято Закон № 2187-VIII [4].

Конвенція передбачає застосування ідентичних положень щодо preferенційних правил походження товарів, які експортуються/імпортуються між державами – членами Конвенції, але лише якщо між такими державами укладено угоди про зону вільної торгівлі. Тобто товари, які отримали статус походження в одній з країн – учасниць, можна використовувати у виробничих процесах в будь-якій з інших країн без втрати статусу preferенційного походження. Також Конвенцією передбачається застосування правил діагональної кумуляції, що надає можливість країнам – учасницям під час виробництва товару використовувати сировину і комплектуючі одна одної, а не тільки національні, та зберігати preferенційні умови торгівлі (імпорт без застосування митних зборів або за заниженими ставками). Критерій діагональної кумуляції у preferенційних правилах походження товарів застосовується між понад двома країнами за умови наявності між усіма країнами двосторонніх preferенційних угод з ідентичними правилами походження [5].

Зокрема, діагональна кумуляція дозволяє використовувати під час виробництва товару сировину з третіх країн, що не є сторонами зони вільної торгівлі (далі – ЗВТ), в рамках яких здійснюється торгівля. Так, наприклад, одяг, пошитий в Україні з тканини, виробленої в Туреччині, зможе імпортуватися до Європейського Союзу за ставкою ввізного мита «0%». На даному етапі Угода про асоціацію не дозволяє цього робити.

Варто пам'ятати, що для застосування діагональної кумуляції в Пан-євро-середземноморському регіоні необхідно не тільки приєднатися до Конвенції, але й укласти окремі угоди про ЗВТ з тими сторонами Конвенції, з якими буде здійснюватися preferенційна торгівля та застосовуватися кумуляція, внести відповідні зміни до протоколів про правила походження чинних угод про вільну торгівлю, які Україна наразі має з країнами – учасницями Конвенції, зокрема з ЄС, ЄАВТ, Чорногорією, Македонією, Молдовою.

Протокол Пан-Євро-Мед про ідентичні правила походження додається до кожної двосторонньої угоди про вільну торгівлю між країнами – учасницями Конвенції. Натепер в Україні зменшуються та/або звільняються від сплати мита товари, які походять з таких країн: країни СНД (Азербайджан, Казахстан, Білорусь, Киргизстан, Вірменія, Молдова, Туркменістан, Таджикистан, Узбекистан; Російська Федерація – призупинено з 06.01.2016 р.); ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова); країни ЄС з 01.01.2016 р. (29 країн); країни ЄАВТ (Швейцарія, Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн); Македонія, Грузія, Чорногорія, Канада (з 01.08.2017 р.). Крім того, ведуться переговори щодо укладення ЗВТ з Туреччиною та Ізраїлем.